

RECENZJE

STUDIA EUROPAEA GNESNENSIA 27/2025
ISSN (Online) 2720-7145 ISSN (Print) 2082-5951
<https://doi.org/10.14746/seg.2025.27.4>

Leszek Mrozewicz

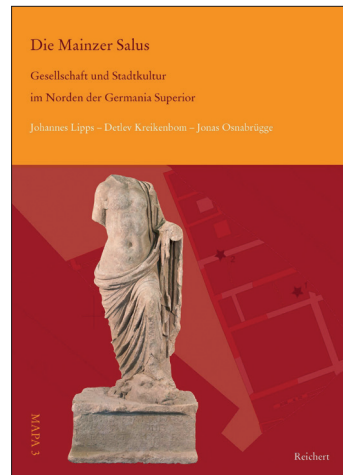
(Poznań)

<https://orcid.org/0000-0002-4670-1959>

OCZEKIWANA BOGINI SALUS

Johannes Lipps, Detlev Kreikenbom, Jonas Osna-brügge, mit Beiträgen von Michael Auras und Marion Witteyer, *Die Mainzer Salus. Gesellschaft und Stadtkultur im Norden der Germania Superior*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 2023, s. 112, w tym liczne ilustracje.

Książka ta jest następstwem odkrycia, które miało miejsce 15 października 2020 roku w Moguncji. W trakcie ratunkowych badań archeologicznych w północnej dzielnicy miasta (Neustadt), w pobliżu Renu, w obrębie Portu Celnego (Zollhafen), natrafiono, w bliskiej odległości od siebie, na fragmenty dwóch posągów: bogini Salus i Neptuna. Szybko okazało się, że w pierwszym przypadku mamy do czynienia z prawdziwą sensacją naukową. Zanim jednak rozstrzygnięto, kogo przedstawia posąg (niestety pozbawiony głowy), w lokalnych mediach i różnych dyskusjach pojawiły się spekulacje, zainspirowane zresztą wypowiedziami naukowców, czy czasami nie jest to wyobrażenie bogini Wenus. W powszechnym obiegu pojawiło się wówczas określenie Moguncka Wenus (*Mainzer Venus*), względnie Wenus z Moguncji (*Venus von Mainz*)¹. Miało to uzasadnienie o tyle, że „archeolodzy już w chwili odkrycia natychmiast zrozumieli jego

¹ Kirschstein 2020.

ciężar naukowy, zwłaszcza w przypadku posągu tzw. Salus o zapierającej dech jakości warsztatowej (*atemberaubende Steinmetzqualität*), a także ze względu na niezwykle «przesłanie» (pomnika) oraz inskrypcji, wykutej na w pełni zachowanym podeście» (s. 7, J. Lipps; także s. 11/12, J. Lipps, M. Witteyer). To właśnie odczytanie inskrypcji, co możliwe było dopiero w warunkach laboratoryjnych, pozwoliło jednoznacznie rozstrzygnąć, że posąg przedstawia nie Wenus, lecz boginię Salus².

Teren, na którym znaleziono obydwie posągi, określany jest mianem Dimesser Ort. W optyce badaczy i miłośników antyku zaistniał tuż po połowie XIX wieku, gdy podjęto tam pierwsze prace terenowe na szerszą skalę³. W nowożytnie badania naukowe Dimesser Ort wpisał się przede wszystkim Wielką Moguncką Kolumną Jowisza (*Große Mainzer Jupitersäule*), którą, rozbitą na ponad dwa tysiące fragmentów, znaleziono w roku 1904/1905 (Sömmerringstraße 6)⁴. Drugim znaczącym obiektem jest tzw. Moguncka Głowa Augusta (*sog. Mainzer Augustuskopf*), która ujrziała światło dzienne w roku 1961 (Josefsstraße 16)⁵. Jej antyczna proveniencja pozostaje przedmiotem naukowych sporów⁶, chociaż „obecnie przyjmuje się powszechnie, że jest to przedstawienie Gajusza Cezara, wnuka Augusta”⁷. Obydwie więc statuy, Salus i Neptuna, „o wyjątkowo wysokiej jakości wykonania” (s.10, J. Lipps, M. Witteyer)⁸, wpisują się w swego rodzaju sensacyjność odkryć w obrębie Dimesser Ort. Dla uzupełnienia dodajmy, że napływające z tego miejsca aktualne „nowości” są następstwem szeroko zakrojonych prac budowlanych, prowadzonych już od roku 2010. Ich efektem ma być osiedle mieszkaniowe na powierzchni 30 ha dla 2,5 tys. osób (s. 9).

Na książkę składa się osiem rozdziałów i dwa aneksy. Każdy podpisany jest inicjałami autora bądź autorów odpowiedzialnych za jego merytoryczną stronę. Projekt koordynował Johannes Lipps z Uniwersytetu Jana Gutenberga w Moguncji (s. 7, J. Lipps, „Przedśłowie”). Rozważania otwiera rozdział poświęcony „spektakularnemu znalezisku rzeźb w Mogunckim Porcie Celnym” (s. 9-13; J. Lipps, M. Witteyer)⁹. Ma on charakter wprowadzający. To tutaj znajdzie czytelnik związane informacje o samym rzymskim osiedlu (*vicus*) w Dimesser Ort, z dokładną lokalizacją znalezienia obydwu posągów (plany s. 9, 11). Autorzy podkreślają, że w chwili podjęcia obecnych prac archeologicznych, a więc od momentu, gdy ruszyła budowa osiedla mieszkaniowego,

² Co natychmiast znalazło odzew w przestrzeni publicznej, zob. Kirschstein 2023.

³ Jung 2009, 9-62; idem 2019; Dolata 2022, 36-53.

⁴ Lindenschmit 1906, s. 64-68; Riemer 2022, s. 15-23; Dolata 2022, s. 48-49.

⁵ Esser 1963; Dolata 2022, s. 47.

⁶ Frenz 1992.

⁷ Dolata 2022, s. 47.

⁸ „Sandsteinskulpturen von außergewöhnlich hoher handwerklicher Qualität”.

⁹ „Ein spektakulärer Skulpturfund im Mainzer Zollhafen”.

nadzieje na znalezienie w miarę dobrze zachowanych antycznych znalezisk były niewielkie (...). Tym większe było zaskoczenie, gdy podczas badań poprzedzających podjęcie prac budowlanych natrafiono na znaczące pozostałości rzymskiego osiedla (...). Zgodnie z aktualnym stanem wiedzy jego początek przypada mniej więcej na okres powstania obozu legionowego na wzniesieniu Kästrich w drugim dziesięcioleciu przed Chr. Znaleziska najmłodsze datowane są na IV w. po Chr. (s. 10).

Rozdział drugi omawia stan zachowania oraz zawiera opis pomnika Salus jako całości (s. 16-20, D. Kreikenbom)¹⁰. Jego cechą charakterystyczną jest to, że wraz z postumentem wykonany został z jednego ciosu kamienia. Ubytki dotyczą przede wszystkim głowy oraz rąk. Charakterystycznymi atrybutami są (częściowo zachowana) żmija, która „na fałdzie płaszcza wiodącej od barku w dół wije się w kierunku odwrotnym” (s. 18), oraz głowa wołu.

Lewa [stopa bogini] spoczywa na głowie zwierzęcia z nogą zgiętą do przodu (...). To ostatnie można zidentyfikować jako wołu ze względu na jego kształt z charakterystycznymi cechami – szerokim pyskiem wysuniętym do przodu, dużymi oczyma, częściowo zachowanym prawym uchem i całkowicie zachowanym lewym rogiem. Niewielki rozmiar rogu wskazuje na młode zwierzę, być może jeszcze cielę (s. 17/18).

Niezachowana głowa, przyjmuje autor, zwrócona była, „czego dowodzi złamana podstawa szyi, w lewą stronę – w kierunku żmii i centrum całej kompozycji” (s. 20).

Kluczowe miejsce w pracy zajmuje rozdział trzeci, poświęcony odczytaniu inskrypcji umiejscowionej na podstawie pomnika, a przez to – jak się okazało – określeniu daty jego powstania (s. 21-23, J. Osnabrügge)¹¹. Ze względu na stopień zatarcia i częściowego mechanicznego uszkodzenia, rekonstrukcja tekstu była wyzwaniem. Ostatecznie, przy użyciu, w warunkach laboratoryjnych, światła bocznego, udało się inskrypcję zarówno odczytać (s. 22, ryc. 11), jak i zrekonstruować. Tekst wygląda następująco (s. 21, J. Osnabrügge):

[S]alutem ° Canabari(i)s / [Se]necionius ° Moderatus / [et?] Respectius
° C[o]nstans / [Po]mp[e]iano [°?]et [°?] Paeli[g]n[iano]¹².

Dzięki zawartej w tekście konsularnej formule datującej wiemy, że statua powstała w roku 231 (s. 22-23). Zwraca uwagę fakt, że imię bogini Salus występuje w bierniku, co w inskrypcjach łacińskich jest raczej rzadkością (s. 23). Oznacza to jednak, że nie jest to

¹⁰ „Erhaltungszustand und Beschreibung”.

¹¹ „Die Inschrift (Datierung)”.

¹² „(Ten posąg bogini) Salus mieszkańcom canabae (ofiarowali) Senecionius Moderatus oraz Respectius Constans, (gdy konsulami byli) Pompeianus i Paelignianus” [przekł. LM].

dar wotywny dla bogini, lecz że statua ją przedstawiająca jest darem [dla konkretnego odbiorcy]. W celowniku wymieniona jest grupa osób, do której ta fundacja była skierowana, tj. do mieszkańców *canabae legionis* – *canabari(i)s*. Także to jest niezwykle, ponieważ słowo *canabarius*, oznaczające mieszkańca *canabae*, jest nadzwyczaj rzadkie. W tej postaci pojawia się zaledwie w trzech inskrypcjach¹³, z których dwie pochodzą z Moguncji i które, podobnie jak ta inskrypcja [z pomnika bogini Salus], wymieniają *canabarii* w liczbie mnogiej, a więc jako zdefiniowany kolektyw (s. 23).

Rekonstrukcji pomnika bogini Salus dotyczy rozdział czwarty (s. 24-30, D. Kreikenbom). Mamy ten komfort, pisze autor, że dzięki inskrypcji wiemy, kogo pomnik przedstawia. Niemniej, podkreśla, zawiera on kilka atrybutów, które – nawet gdyby brakowało napisu – mogłyby pomóc w identyfikacji. Chodzi tu o motyw żmii, który jednak „stanowi powszechny, jakkolwiek mało specyficzny atrybut”. Bardziej charakterystyczna jest głowa wołu pod lewą stopą bogini. Niemniej trzeba pamiętać, że

istnieje przynajmniej kilka innych przedstawień młodych kobiet [bogiń], które w podobny sposób stawiają stopę na głowie wołu: dotychczasowe kontrowersyjne dyskusje naukowe na ten temat znalazły po raz pierwszy miarodajne potwierdzenie w postaci rzeźby z Moguncji (s. 24).

Dzięki temu możliwa stała się identyfikacja postaci kobiecej na Wielkiej Kolumnie Jowisza, na stronie tylnej jej trzeciego bębna (s. 24, ryc. 12; także s. 36, J. Lipps, D. Kreikenbom). W klasycznym opracowaniu poświęconym kolumnie, autorstwa Gerharda Bauchhenssa, określona została jako „personifikacja kraju” i „nieznana personifikacja”¹⁴. Co ciekawe, również wcześniejsi badacze nie brali Salus pod uwagę¹⁵. Odkrycie posągu w Dimesser Ort kwestię tę rozstrzygnęło.

Dotyczy to także dwóch anepigraficznych pomników kobiecych. Jeden z nich (s. 25, ryc. 13) pochodzi z rzymskiej willi w Woodchester w Wielkiej Brytanii¹⁶, drugi natomiast (s. 26, ryc. 14, 15) znaleziono w obozie rzymskiej floty rzecznej w Alteburg (Köln-Marienburg)¹⁷. Każdy posąg zaopatrzony jest w atrybut wołu.

¹³ Poza inskrypcją ze statuy Salus: CIL XIII 6730 = Weber 1966, s. 64; CIL XIII 11806 = Weber 1966, s. 129, obie z Moguncji; AE 1969/70, 464 (Brigetio); do rozważenia pozostaje jeszcze, zachowana fragmentarycznie, inskrypcja z Mainz-Finthen, z możliwą rekonstrukcją: [--- can]abar(ii); CIL XIII 7230, zob. Mrozewicz 2025 (z wcześniejszą literaturą).

¹⁴ Bauchhenss 1984, s. 7, 13: „Personifikation eines Landes” oraz odrębnie Tablica 19 (podpis): „Unbekannte Personifikation”.

¹⁵ Bauchhenss 1984, s. 13: zestawienie poglądów do roku 1984. Ale również i w późniejszych opracowaniach bogini Salus nie była rozważana.

¹⁶ Clarke, Rigby, Shepherd 1982.

¹⁷ Hanel 2000, s. 28-29; Schäfer 2016, s. 41-42.

Pomnik z Woodchester zinterpretowano jako przedstawienie bogini Diany¹⁸. Natomiast ten z Alteburga uznano za wyobrażenie Salus/Hygei, ponieważ w sąsiedztwie archeolodzy znaleźli fragment pomnika Asklepiosa Sotera z grecką inskrypcją¹⁹. Jeśli w drugim przypadku rzeźba Salus z Moguncji potwierdza słuszność identyfikacji, to z kolei uznanie wizerunku z Woodchester za boginię Dianę musi ulec rewizji: mamy do czynienia z boginią Salus.

Niezwykle interesująco wypada rozdział piąty. Jego kanwę stanowią rozważania nad ukształtowaniem się jednolitego rzeźbiarskiego „schematu statuarycznego Moguncja/Kolonia, jego powstania i znaczenia” (s. 30-45, J. Lipps, D. Kreikenbom). A to dlatego, że

z ikonograficznego punktu widzenia posągi z Moguncji i Kolonii tworzą jeden schemat, chociaż rzeźba z Moguncji znacznie przewyższa jakością tę z Kolonii (s. 31)²⁰.

Swoją koncepcją przypominają wizerunki greckich bogiń: Afrodytę i Nike, ale w przypadku tej pierwszej tradycja takiego jej przedstawiania sięga V w. przed Chr. Nie ma jednak wątpliwości, że posąg mogunckiej Salus

nawiązuje do późnoklasycznych i późnohellenistycznych przedstawień Afrodyty z regionu Morza Śródziemnego, a rzeźbiarz, który go zaprojektował, musiał mieć konkretną wizję podobnych dzieł, niezależnie od ich charakteru. Jednak w zbiorach rzeźb antycznych nie można znaleźć żadnych wzorów ani nawet ich fragmentów dla Salus z Moguncji, które zostałyby skopiowane jeden do jednego. Schemat Salus mógł raczej stanowić dalszy rozwój często obserwowany w prowincjach północno-zachodnich, z własnym wkładem twórczym, typowym dla tamtejszych rzeźb (s. 33)²¹.

Autorzy zauważają, że skoro ten sam schemat pomnika pojawia się zarówno w Kolonii w II wieku²², jak i Moguncji u schyłku panowania dynastii Sewerów, to

¹⁸ Clarke, Rigby, Shepherd 1982, s. 207, Plate XVA; zob. także w recenzowanej pracy s. 25, przyp. 22: „Die Darstellung wird *bisher allgemein* [podkr. LM] als Diana gedeutet”.

¹⁹ Hanel 2000, s. 29; Galsterer 2010, s. 37-38, 10; zob. jednak Schäfer 2016, s. 41: „Ikonografia częściowo nawiązuje do rzymskiej bogini zdrowia Salus i bogini miłości Venus”; s. 42: „Bogini zdrowia o nieokreślonym imieniu”.

²⁰ „Ikonographisch gesehen schließen sich die Statuen aus Mainz und Köln zu einem Schema zusammen, wenngleich das Mainzer Stück die Kölner Statue qualitativ deutlich überragt”.

²¹ „Die Statue rekurriert folglich auf spätklassische und späthellenistische Aphroditedarstellungen aus dem Mittelmeerraum und der entwerfende Bildhauer muss e. E. konkrete, wie auch immer geartete Anschauung vergleichbarer Werke besessen haben. Doch lassen sich im Bestand antiker Skulpturen keine Vorlagen oder auch nur Teilvorlagen für die Mainzer Salus erkennen, die eins zu eins kopiert worden wären. Vielmehr durfte das Salusschema eine in den Nordwestprovinzen häufig zu beobachtende Weiterentwicklung mit kreativer Eigenleistung darstellen, wie sie für die dortigen Skulpturen typisch ist”.

²² Tym samym odrzucają wcześniejsze propozycje jego datowania na okres flawijski, jako „ein wenig zu früh”: s. 34, przyp. 50.

musi to oznaczać, że zachował swą żywotność przez dłuższy czas, przynajmniej w warunkach regionalnych. Występujący przy obu posągach

atrybut głowy wołu, obecny już na wielkiej kolumnie Jowisza w Moguncji, wydaje się na tyle znaczący – konstatują – że chcielibyśmy przypisać oba przedstawienia Salus zarówno pod względem formalnym, jak i semantycznym do tego samego autorytatywnego pierwowzoru (s. 34)²³.

W dalszej części rozdziału (s. 35-45) znajdujemy interesującą analizę ewolucji rzeźbiarskiego wizerunku Salus, którego efektem było powstanie schematu moguncko-kolońskiego. Autorzy mocno podkreślają, że nie mogło to się wydarzyć przed rokiem czterech cesarzy, a więc przed okresem flawijskim (s. 36). Potwierdzenie swej tezy znajdują zarówno w Wielkiej Kolumnie Jowisza, jak i powstaniu w Moguncji w czasach Wespazjana świątyni ku czci Izydy i Magna Mater. W pierwszym przypadku chodzi o wspomniany już wcześniej wizerunek bogini Salus na trzecim bębnie, a w obu o dedykację *pro salute* czy to *Neronis*, czy to *Augustorum* (s. 37).

„Produkcja i dystrybucja” to tytuł rozdziału szóstego (s. 46-56, D. Kreikenbom, J. Lipps)²⁴. Pomnik Salus, podobnie jak Neptuna, wykonany został z jasnobrązowego piaskowca, pozyskanego z doliny rzeki Nahe²⁵. Ten wysokiej jakości kamień wyróżnia się czystą kremową konsystencją (s. 46). Sylwetkę bogini wyciosano, łącznie z podstawą, z jednego bloku kamienia (s. 48).

W rezultacie powstał posąg, który, patrząc przez pryzmat jakości rzeźbiarskiej, zdecydowanie wyróżnia się spośród większości produktów tego okresu pochodzących z Moguncji (s. 49).

Niemniej paralelną statuą, dającą się warsztatowo-artystycznie porównać z posągiem Salus, jest znane przedstawienie Geniusza z antycznej Nidy (Frankfurt-Heddernheim). Co więcej, odniesienie to ważne jest także z perspektywy czasu, ponieważ pomnik z Nidy powstał ok. roku 230. Jego szczegółowa analiza (s. 49-51) w kontekście statuy Salus skłania autorów do następującego wniosku:

Analogie koncepcyjne i techniczne między dwiema rzeźbami, które powstały niemal w tym samym czasie i które, zgodnie z wynikami autopsji, mogły zostać wykonane z tego samego kamienia, skłaniają do przypuszczenia, że pochodzą one z tej samej pracowni, nawet jeśli

²³ „Doch scheint uns das sowohl in Mainz als auch in Köln (...) Attribut des schon auf der großen Mainzer Jupitersäule vorhandenen Rindskopfes so signifikant, dass wir die beiden Salusdarstellungen sowohl formal als auch semantisch auf dieselbe autoritative Vorlage zurückführen möchten”.

²⁴ „Herstellung und Betrieb”.

²⁵ Zob. także s. 84-87 (Anhang 2).

na podstawie analizy stylistycznej przypisanie obu dzieł temu samemu lub tym samym rzemieślnikom może być jedynie prawdopodobne (s. 52)²⁶.

Konsekwencją tych ustaleń jest zakwestionowanie wcześniejszego poglądu, jakoby w Germanii Górnjej działali przede wszystkim „rzeźbiarze wędrowni”. Badania wykazują, że w prowincji funkcjonowały liczne, stosunkowo niewielkie, afilowane do konkretnych miejscowości, pracownie rzeźbiarskie. Dotyczy to nie tylko stolicy prowincji, ale także głównych centrów miejskich poszczególnych *civitates* (s. 53). Statuaryczne przedstawienia

Salus z Moguncji i Geniusza z Nidy można postrzegać jako wytwory znakomicie wyspecjalizowanego i niekiedy wysokiej jakości przedsiębiorstwa, które około 230 r. po Chr. produkowało między innymi szczególnie, nieprzeciętnej klasy posągi (zwłaszcza popularnych wówczas bóstw uzdrowicielskich i opiekuńczych), a jego zleceniodawcy pochodzili z całego obszaru Ren-Men i być może nawet spoza niego (s. 56)²⁷.

Rozdział siódmy traktuje o fundatorach i odbiorcach pomnika bogini Salus (s. 57-63, J. Osnabrügge)²⁸. Żaden z fundatorów, Senecionius Moderatus i Respectius Constans, nie określa swej pozycji – czy to zawodowej, czy urzędowej. „Niemniej, biorąc pod uwagę koszt ufundowanego obiektu, przyjąć trzeba, że mamy do czynienia z członkami lokalnej elity” (s. 57). Nie ofiarowali statuy bogini jej samej, lecz *canabari(i)s*, mieszkańcom miejscowego osiedla – *canabae*²⁹. Pytanie o powód ich szczodropliwości znajduje odpowiedź w stwierdzeniu, że był to dar, przejaw działalności euergetycznej,

dzięki której fundatorzy zaistnieli w przestrzeni publicznej i mogli zamienić kapitał finansowy na kapitał społeczny w ramach wzajemnej wymiany darów. W ten sposób osiągnęli pozytywną integrację z kolektywną pamięcią swojego miasta, do czego oprócz samego po-

²⁶ „Die konzeptionellen und herstellungstechnischen Analogien der zwei nahezu zeitgleich geschaffenen Skulpturen, die der Autopsie zufolge auch aus demselben Steinmaterial gehauen worden seien könnten, veranlassen uns zu der Annahme, hier von demselben Werkstattzusammenhang auszugehen, auch wenn aufgrund der Stilanalyse die Zuweisung beider Werke an denselben oder dieselben Handwerker lediglich wahrscheinlich werden kann”.

²⁷ „[D]ie Mainzer Salus und der Genius aus Nida [könnten] als Produkte eines hoch spezialisierten und mitunter qualitätsvollen Betriebes zu verstehen sein, der um 230 n. Chr. herum u.a. besonders hochwertige Statuen (gerade von damals beliebten Heils- und Schutzgottheiten) hergestellt hat und dessen Auftraggebende aus dem gesamten Rhein-Main-Gebiet und vielleicht darüber hinaus stammten”.

²⁸ „Stifter und Adressaten”.

²⁹ Autor uważa, że niemożliwe jest, aby Dimesser Ort można było uznać za część *canabae*. „Mimo wszystko widać wyraźnie, że w obrębie struktury miejskiej wokół obozu legionowego i jego *canabae* znajdowała się ważna miejscowość, która w III w. miała potencjał reprezentacyjny wobec *canabarii* – z pewnością sprzyjała temu (na jej terytorium) obecność Wielkiej Kolumny Jowisza z czasów Nerona – i jako taka była również wykorzystywana” (s. 63 wraz z przyp. 216).

sągu, którego odsłonięciu z pewnością towarzyszyła uroczystość o dużym rozgłosie, przyczyniło się również umieszczenie nazwisk fundatorów w inskrypcji związanej z obiektem (s. 59)³⁰.

Nie ma też wątpliwości, że ufundowanie statuy bogini dobrobytu i pomyślności „wpisuje się w dobrze udokumentowany lokalny i regionalny wzorzec postępowania miejscowych elit, które obdarowywały swoje społeczności pomnikami bóstw opiekuńczych” (s. 63).

W ostatnim rozdziale (s. 64-67, J. Osnabrügge, J. Lipps) autorzy poświęcili uwagę kwestii lokalizacji pomnika, kontekstu jego wystawienia, związanym z nim praktykom religijnym, a także jego wkładowi w wizerunek miasta (wartość dodana)³¹. Znowu wraca Geniusz z Nidy: w inskrypcji zwarta jest informacja o erylowaniu posągu, wraz edykulą (*aedicula*) i ołtarzem na konkretnym placu. Pewną wskazówką może też być zniszczony okrąg kultowy Merkurego w Bad Cannstatt, gdzie statua bóstwa posadowiona była w budowli niszowej (*aedicula*). Wotywną edykulę z podobizną Mitry znamy także ze Strassburga (s. 65-66). Trudno oczywiście rozstrzygnąć, czy tak było też z boginią Salus. Ale takie posągi, jak Salus czy Neptuna, piszą autorzy,

musimy sobie wyobrazić w wielu miejscach antycznej Moguncji, co należy rozumieć jako wyraz praktyki religijnej. Zgodnie z antycznymi wyobrażeniami wizerunki bóstw dowodziły ich obecności i skuteczności; (była to) boska obecność, której doświadczyć można było szczególnie w trakcie czynności rytualnych (s. 67)³².

Pracę zamykają dwa załączniki. Pierwszy poświęcony jest fragmentowi statuy Neptuna (s. 69-83, J. Osnabrügge, D. Kreikenbom)³³, znalezionemu w niewielkiej odległości od posągu Salus (zob. s. 11). Zachowany jest w około jednej trzeciej. Przetrwała podstawa, na której dostrzec można fragmenty męskich stóp. W tle widać zarys jakiejś istoty morskiej. Na plincie mamy do czynienia z pięcioliterową inskrypcją INHDD: *In h(onorem) d(omus) d(ivinae)*. Wnikliwa analiza przepro-

³⁰ „[D]urch welche die Stifter öffentlich in Erscheinung traten und im Rahmen einer reziproken Gabentauschbeziehung finanzielles in soziales Kapital umtauschen konnten. Auf diese Weise erhielten sie eine positive Integration in das kollektive Gedächtnis ihrer Stadt, wozu neben der Stiftung selbst, deren Einweihung sicher mit einer öffentlichkeitswirksamen Zeremonie einherging, auch die Präsentation der Namen der Stifter auf einer mit dem Objekt assoziierten Inschrift beitrug”.

³¹ „Aufstellungskontext, religiöse Praxis und urbaner Mehrwert”.

³² „Solche Statuen, die wir uns vermutlich vielerorts im antiken Mainz vorstellen müssen, sind als Ausdruck religiösen Handelns zu verstehen. Die Gottheiten waren nach antiken Vorstellungen in ihren bildlichen Darstellungen potenziell präsent und wirkmächtig; eine göttliche Evidenz, die besonders im Rahmen ritueller Handlungen erfahrbar werden konnte”.

³³ „Anhang I: Fragment einer Neptunstatue (Abb. 48-51)”.

wadzona przez autorów pozwala uznać, że mamy do czynienia z przedstawieniem Neptuna.

Załącznik drugi dotyczy ustalenia, skąd pochodził kamień wykorzystany w przypadku obu pomników (s. 84-87, M. Auras). Badania wyraźnie wskazują na jego regionalną proveniencję, tj. z obszaru powiatów Bad Kreuznach, Kusel i Donnersbergkreis, po lewej stronie Renu.

Książka jest bogato ilustrowana. Zawiera też obszerne zestawienie wykorzystanej literatury (s. 91-109). Jej ciężar gatunkowy jest wprost nie do przecenienia. Praca ta zasadniczo poszerza naszą wiedzę o rzymskiej przeszłości Moguncji, a w szczególności samego Dimesser Ort. Wyraźnie też wpływa na postrzeganie rzymskich dziejów ziem nad Renem i Menem (Rhein-Main-Gebiet). Johannes Lipps w „Przedśłowiu” określił publikację terminem „książeczka” (*Büchlein*). Życzmy sobie takich książeczek jak najwięcej.

Bibliografia

- Bauchhenss G. 1984, Die Grosse Iuppitersäule aus Mainz, *Corpus Signorum Imperii Romani* II,2: Germania Superior, Mainz.
- Clarke G., Rigby V., Shepherd J.D. 1982, Roman Villa at Woodchester, *Britannia* 13, s. 197-228.
- Dolata J. 2022, Der topographische Kontext der Großen Mainzer Jupitersäule. Neue Grabungsbefunde zum Siedlungsplatz römischer Bürger am Dimesser Ort, [w:] E. Riemer (red.), *Die Große Mainzer Jupitersäule. Archäologie, Geschichte und Restaurierung*, Oppenheim am Rhein, s. 36-53.
- Esser K.H. 1963, Die Fundsituation des römischen Marmorkopfes, *Mainzer Zeitschrift* 58, s. 19-24.
- Frenz H.G. 1992, Der Mainzer „Augustus” – 30 Jahre Gelehrtenstreit, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 39,2, s. 615-638.
- Galsterer B., H. 2010, Die römischen Steininschriften aus Köln – IKöln2, *Kölner Forschungen* 10, Mainz.
- Hanel N. 2000, Militärische Thermen in Niedergermanien – Eine Bestandsaufnahme, [w:] V. García Entero (red.), *Termas romanas en el occidente del Imperio*, II Colloquio Internacional de Arqueología, Gijón, s. 23-33.
- Jun P. 2009, Die römische Nordwestsiedlung („Dimesser Ort”) von Mainz. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte von Mogontiacum, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 175, Bonn.
- Jun P. 2019, Die römische Siedlung am „Dimesser Ort” in Mainz, [w:] W. Dobras (red.), *Eine Zeitreise in 175 Geschichten. Der Mainzer Altertumsverein 1844-2019*, *Mainzer Zeitschrift* 114, Oppenheim, s. 64-65.
- Kirschstein G. 2020, „Venus von Mainz“ entdeckt – Archäologen finden am Zollhafen sensationell erhaltene römische Skulpturen [online]. Mainz&, 30 Okt [dostęp: 2025-01-06]. Dostępny w Internecie: <<https://mainzund.de/venus-von-mainz-entdeckt-archaeologen-finden-am-zollhafen-sensationell-erhaltene-roemische-skulpturen/>>.
- Kirschstein G. 2023, Die Venus, die eine Salus war – Landesmuseum Mainz zeigt Statue der Heilgöttin Salus aus dem Mainzer Zollhafen [online]. Mainz&, 4 Jan [dostęp: 2025-01-06]. Dostępny

- w Internecie: <<https://mainzund.de/die-venus-die-eine-salus-war-landesmuseum-mainz-zeigt-statue-der-heilgoettin-salus-aus-dem-mainzer-zollhafen/>>.
- Lindenschmit L. 1906, Die Vermehrung der vereinigten Sammlungen der Stadt und des Altertums-Vereins aus dem Zeitraum von Mitte des Jahres 1904 bis Ende des Jahres 1905, Mainzer Zeitschrift 1, s. 64-87.
- Mrozewicz L. 2025, Canabarii w Mogontiacum, Res Historica 59, s. 481-489.
- Riemer E. 2022, Die Große Mainzer Jupitersäule – Geschichte, Bedeutung und Rezeption, [w:] E. Riemer (red.), Die Große Mainzer Jupitersäule. Archäologie, Geschichte und Restaurierung, Oppenheim am Rhein, s. 14-35.
- Schäfer A. 2016, Götter, Gaben, Heiligtümer. Römische Religion in Köln, Darmstadt.
- Weber L.J. 1966, Inschriftliche Götterweihungen aus dem Bereich des römischen Mainz. Inaugural-Dissertation, Augsburg.